

GYULAI PÁL LÍRAI KÖLTÉSZETÉNEK FEJLŐDÉSE. 1842-től—1858-ig.¹

Tekintetes Akadémia!

Midőn e — rám nézve — ünnepies pillanatban a tudományok templomának küszöbére lépek, mély tisztelettel hajlom meg azok előtt a nagy eszmények előtt, melyek e templomot valóban szent helylyé avatják. A Magyar Tudományos Akadémia — lángeszű alapítójának eszméihez hiven — mindig tisztán látta a magyar nemzetnek világtörténeti hivatását s mindig összeegyeztette nemzeti törekvéseinket az emberiség fejlődésének egyetemes céljaival; így vált a béke évtizedeiben az emberi művelődés munkásává s a nemzeti megpróbáltatások idején a nemzeti eszme hőségévé. Szívem mélyéből mondok köszönetet azért a kitüntetésért, hogy megválasztásom folytán én is részese lehetek azoknak a harcoknak, melyeket gr. Széchenyi István szellemi örököse a megalázott magyar nemzet igazságaért vív meg. A Magyar Tudományos Akadémia nagy eszményei indítottak arra is, hogy székfoglaló értekezésem tárgyául Gyulai Pál lírai költészetét válaszszam, azt a kimagasló író- és költő-egyénséget, kinek irodalmi harcrai annyi fényt derítettek a Magyar Tudományos Akadémiára.

I.

A XIX. századi magyar irodalom élete nagy elméket vetett felszínre, de irodalmunk fénykorának alig volt eredetibb egyénisége Gyulai Pálnál. Jellemének merészebb vonalait szülőföldje, Erdély, adta, a meredek bércek és szűk völgyek hona, mely az erkölcsi életben épűgy, mint a természetben, a legnagyobb ellentéteket tűrte meg egymás mellett. Így fért össze lelki világában a gyöngéd érzelem a férfias bátorsággal, a költői ábránd a biztos ítélőerővel s a szülőföld rajongó szeretete a politikai belátással. Esztétikai ítéleteiben nem ismert ingadozást; elveiért, meggyőződéséért minden körülmények között készen állott a harczra. Férfi volt, kemény, rendíthetetlen;

¹ Székfoglalóul fölcsvasta a szerző a M. T. Akadémia I. osztályának 1922 jan. 23-iki ülésén.

hogy azonban az erdélyi jellem örvényeitől: a makacsságtól és különzségtől megmenekült, azt leginkább széles látókörének s szigorú erkölcsi érzésének köszönhetette. A mily komolyan vette szerelmét s az oltár előtt tett esküjét, époly lelkiismereti kérdésnek tekintette az irodalom ügyét s hazájának sorsát. Ez a határozott egyéniség mindig ugyanannak mutatkozott prózában és költészetben, novellában és kritikában, de sehol sem tárta fel valójának rendkívüli értékeit művészsibben s teljesebben, mint lírai költeményeiben. Ez Gyulai lírai költészetének tartalmi szépsége és lélektani jelentősége.

A nagy költői lángelmék között, kik a XIX. században a magyar irodalom egét elfoglalták, Gyulai költői egyénisége lassan tűnedezett elő a háttérből. Nem volt vakító jelenség, mely hirtelen szeli át az égboltot; inkább hasonlított az esti csillaghoz, mely, ha felragyog, legtovább megörzi bűbajos fényét. Gyulai lírai költészete a XIX. század nagy irodalmi mozgalmai között fejlődött ki, melyeknek ütközőpontja a költészet lényegének magyarázata volt. Erős kritikai tehetsége kiválasztotta minden mozgalomból azt, a mi túlélte a napi küzdelmeket, s költői egyéniségébe olvasztotta. Így nyertek lírai költeményei oly művészi formát, mely kiegyenlítette a küzködő irodalmi ízlések ellentmondásait, s mely állandó tiltakozás volt a hanyatlás szellemével szemben. Ez Gyulai lírai költészetének alaki szépsége s irodalomtörténeti jelentősége.

Gyulai a negyvenes években szemtanúja, majd részese volt a romantika diadalainak. A szabadságharc után megérte a kiábrándulás s a nemzeti elnyomás korát, hogy a kiegyezés idején a valóság jogaiért szálljon sikra költészetben és politikában. A kiegyezés után látta a nemzeti eszme súlyedését a közéletben, a század végén pedig a hanyatlás szellemének előretörését az irodalomban. Lírai költői pályájának kezdetét egy ünnepi ódája jelzi a Hon és Külföld 1842-ik évi folyamában, végét pedig egy Heine-fordítás, mely halála előtt egy évvel a Budapesti Szemlének 1908-ik évi folyamában jelent meg. Ily hosszú pályának sok hajlása van, de a fejlődés korszakait nagyrészt mégis a tartalmi és alaki szépségek változásai szabják meg.

II.

Abban a korban, melyre Gyulai tanulóévei esnek, Berzsenyi és Kölcsey halálával végsőt lobbant irodalmunkban a klasszikus ízlés. Új szellem, a romantika, vonult a magyar költészet minden részébe; a drámát, eposzt és regényt a felszabadult, sokszor féktelen képzelet alakította át, a lírában pedig a szabályos formának romjain az egyén jogai jutottak érvényre. Joggal nevezte Erdélyi János is ezt az időszakot a regényes líra korának, s míg a korszak első részében 1830-tól 1844-ig

Vörösmarty lángelméjének kápráztató kitöréseit csodálta, a második részt attól az időponttól számította, melyben Petőfi korlátlan költői egyénisége adott a fejlődésnek irányt.¹ Bár Erdélyi szerint Gyulai ahhoz az irodalmi körhöz tartozott, mely Petőfi szellemének merész röptét követte, költői tehetségének nyiladozására a regényes lírának mindkét vezető egyénisége: Vörösmarty és Petőfi egyaránt hatással voltak. Dömötör János ugyan még Petőfi és Gyulai közt sem talált bensőbb kapcsolatot,² Baráth Ferencz azonban már szintén Vörösmarty és Petőfi lírai költészetének visszfényét fedezte fel Gyulai költői pályájának első szakaszán.³ Valóban, ily irodalmi hatásoknak minden feltétele megvolt egyrészt a kor nagyarányú lírai mozgalmaiban, másrészt abban a szenvedélyes vonzalomban, melylyel Gyulai az irodalom eseményei iránt már az iskola falai között érdeklődött.

A múlt század harminczas és negyvenes éveiben a kolozsvári református főiskola tanításterve ugyan még aránytalanul nagy helyet adott a klasszikus irodalomnak, de ha Gyulai az iskolai előadásokon Berzsenyi mintaképét, Horatiust, hallotta magasztalni, szabad óráiban bizonyára époly lelkesen szavalgatta Vörösmartyt, mint ezidőtájt az ifjú br. Kemény Zsigmond, a nagyenyedi református főiskola növendéke. A kezdő költő 1840 körül nem is választhatott volna maga számára csábítóbb mintaképet Vörösmarty költészeténél, hisz egy későbbi nyilatkozata szerint «ekkor Vörösmarty volt a magyar lyra fejedelme».⁴ Még izgatóbb eszményként állott néhány év múlva előtte Petőfi szédületes pályafutása, ki a nyomor mélységeiből küzdötte fel magát s költészetének ellenállhatatlan varázsával szinte új nemzeti egységet teremtett. A szabadságharc után Petőfi életéről és költészetéről írva, Gyulai maga megvallotta, hogy tanulmányával a hála adóját akarta leróni azon költő iránt, kinek költészete első ifjúságának álmait körüllebegte.⁵

Azok az irodalmi hatások, melyek között Gyulai költői egyénisége kialakult, meghatározzák Gyulai lírai költészetének első korszakát is; határokul egyrészt 1842-t, a költői tehetség első jelentősebb nyilatkozásának idejét, másrészt 1849-et, a szabadságharc leverésének s Petőfi halálának évét, jelölik meg. Ez idő alatt Gyulai az emberi szív és nemzeti élet mélységeibe látott. A kolozsvári református kollégiumban elvé-

¹ Erdélyi János: *Kisebb prózái*. II. 1865. 26., 119., 122. l. (*Egy századnegyed a magyar szépirodalomból.*)

² D. J.: *Gyulai Pál*. (Vasárnapi Ujság. 1876. 42. sz.)

³ Baráth Ferencz: *Irodalmi dolgozatok*. 1895. 183. l. (*Gyulai Pál költeményei.*)

⁴ Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok*. 1908. 147. l.

⁵ Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok*. 1908. 68. l. (*Petőfi Sándor és lírai költészetünk.*)

gezte felsőbb tanulmányait, miközben egészen saját erején tartotta fenn magát; Pataki Dániel otthonában átérezte az első szerelem izgalmait, id. gr. Bethlen János körében pedig megismerte az erdélyi politika rejtelmait; 1848-ban a kolozsvári ifjúságnak egyik vezetője volt, majd mint gr. Teleki Domokos titkára a pesti irodalmi életben tájékozódott, végül 1849-ben anyját és hazáját vesztette el.

Mennyi hangulat, érzés és eszme rohant végig az eszes ifjú lelkén! A kor, melyet átélt, tele volt izgató kérdésekkel. A pesti irodalom szinte túláradt a világfelforgató eszméktől. Erdély ifjúságát is elfogta a nemzetboldogítás vágya, bár látta a harminczas évek alkotmányos küzdelmeinek kudarcát. A negyvenes évek irodalmi harczeit br. Kemény Zsigmond és Kovács Lajos, az Erdélyi Hiradó fiatal szerkesztői, vezették be, kik szabadelvű politikai reformterveikkel állandó izgalomban tartották Erdélyt. A politikai cikkek merész hangjával összehangzottak azok a költői munkák is, melyek az Erdélyi Hiradó melléklapjában, a Nemzeti Társalkodóban s a Szentiváni Mihálytól szerkesztett *Remény* című zsebkönyvben jelentek meg. Többnyire naiv alkotások voltak ezek, s ritkán nyilatkozott bennök oly költői egyéniség, mint br. Kemény Zsigmond, Kriza János és Szentiváni Mihály, de nagyjában egységes jellemük volt. A kolozsvári költővilág épügy, mint a pesti, romantikus vágygyal tekintett a múltra, hitt a szabadelvű eszmék megváltó erejében s már Petőfi megjelenése előtt a népköltészet művészi formáit utánozta. Ennek a bensőséges kapcsolatnak adott kifejezést Kolozsvár, mikor falai között lelkesen ünnepelte 1845-ben Vörösmartyt, s 1847-ben Petőfit.

Minél mélyebben gyökerezett Gyulai egyénisége Erdélyben, annál több szál kötötte a kolozsvári irodalmi élethez. Már 1844-ben magára vonta br. Kemény Zsigmond figyelmét, ki br. Wesselényi Miklós fiai mellé ajánlotta nevelőnek.¹ Másrészt Gyulai ifjúkori költeményeire is ráillik, mit jellemzőül épen ő mondott Kriza és Szentiváni költészetéről, hogy dalain a székely bércek fuvallata érzik. Még 1850-ben *Székelytámad*, *Székelybánja* című költeményében is ugyanahhoz a tárgyhoz és ugyanazokhoz a költői eszmékhez tért vissza, melyeket egykor az 1841-ik évi *Reményben* Szentiváni költeményében talált. Egyes verselése korán biztosított neki helyet a kolozsvári ünnepi költők között is. Így szerepelt 1842-ben, mint «bölcselkedési tanthallgató» a gr. Teleki József, Erdély kormányzója, számára rendezett ünnepen, s talán ez alkalomra írt verse, mely a Hon és Külföld 1842 márcz. 22-iki számának hátlapján jelent meg, volt első kinyomtatott költői munkája. 1846-ban

¹ Papp Miklós: *Br. Kemény Zsigmondnak br. Wesselényi Miklóshoz 1844. júl. 26-án írt levele.* (Életképek. 1876. 46. sz.)

Pestalozzi első százados emlékünnepeire irt ódát, melyet az az-évi Nemzeti Társalkodó közölt.

Mindazáltal erdélyi rokonérzései ellenére csak még kétszer bukkan fel költeménye erdélyi folyóiratban: az 1843-ik évi Beszélytárban s a Nemzeti Társalkodó 1844-ik évi folyamában. Becsvágyának igazi czélpontja a pesti irodalmi élet volt. Önbizalmát nem csekély mértékben emelhetette, hogy 1842-ben egy epigrammáját az Athenaeum közölte; e sikeréből Vörösmarty, Bajza s Toldy elismerését olvashatta ki. 1843-ban még egyszer felkereste az Athenaeumot költeményével, 1844-től fogva, aztán majd Garay Regélő Pesti Divatlapjánál, majd Vahot Pesti Divatlapjánál kopogtatott be, s különösen gyakori vendége volt az utóbbi lapnak, hova Petőfi iránt érzett vonzalma is csábította. Később a győri Hazánk, az Életképek, a szabadságharcz idején pedig még a Nemzetőr s Nép Barátja voltak költői munkásságának színhelyei. Az 1848-ik évi mozgalmas kolozsvári napok emléke a *Nemzeti Színek* című füzet, melybe Gyulai Mentovicssal és Szász Károlylyal együtt több politikai költeményét foglalta.¹

Gyulai ifjúkori költeményei leginkább régi folyóiratok lapjain rejtőznek, legnagyobb részük a költő kényes ízlése következtében kimaradt a gyűjteményes kiadásból, vagy átalakítva került bele. A fejlődés első korszakát a következő lírai költemények mutatják keletkezésük idejével vagy megjelenésük helyével²: 1. *Az anya és fohásza*. (Hon és Külföld. 1842 márcz. 22. sz.) 2. *Hunyadi János*. (Athenaeum. 1842 okt. 9. sz.) 3. *Lengyel bujdosó*. (Nemzeti Társalkodó. 1844 szept. 6. sz.) 4. *Laurához*. (Regélő Pesti Divatlap. 1844 máj. 2. sz.) 5. *Hozzá*. (Pesti Divatlap. 1844 őszelő 2. heti sz.) 6. *Pestalozzi emlékünnepeire*. (Nemzeti Társalkodó. 1846 jan. 16. sz.) 7. *E...hoz**. (Pesti Divatlap. 1846 őszelő 12. sz.) 8. *Az éjhez**. 1846. (Hazánk. 1847 decz. 18. sz.) 9. *Éjjel**. 1846. (Hazánk. 1853 szept. 18. sz.) 10. *Szózat*. (Pesti Divatlap. 1846 télelő 26. sz.) 11. *Egy éjszakán*. (Pesti Divatlap. 1847 jun. 13. sz.) 12. *Amott egy agg cserfa zöldül**. 1847. 13. *Egy tavaszi nap**. 1847. (Remény. 1851.) 14. *Ábránd*. (Életképek. 1847 okt. 3. sz.) 15. *Estve**. 1847. 16. *Székelyföldön**. 1847. (Életképek. 1848 jan. 16. sz.) 17. *Vágy*. (Hazánk. 1848 jan. 15. sz.) 18. *Kandalló mellett*. (Pesti Divatlap. 1848 jan. 16. sz.) 19. *Szabad sajtó*. (Nemzeti Színek. 1848.) 20. *Hah mi az...* (U. o.) 21. *Szebb halál nem érhet*. (U. o.) 22. *Kolozsvártt márcz. 21-én*. (U. o.) 23. *Kolozsvártt ápr. 9-én*. (U. o.) 24. *Májusban**. 1848. (Hölgyfutár. 1851 máj. 12. sz.) 25. *Távozó**. 1848. (Losonczy

¹ Gyulai, Mentovics és Szász K.: *Nemzeti Színek*. 1848. 1—49. l.

² A csillaggal megjelölt költemények — néha változott címmel — előfordulnak a gyűjteményes kiadásban is. A változott címek következők: 7. *Virágnak mondanálak*. 8. *Az éjről*. 9. *Csillagos az ég*. 16. *Erdély*. 25. *A távozó*.

Phönix. I. 1851.) 26. *Hazám**. (Nemzetőr. 1848 szept. 3. sz.) 27. *Munkácsi téren*. (Életképek. 1848 okt. 1. sz.) 28. *Székelyek*. (Életképek. 1848 nov. 19. sz.) 29. *Emléklapjaimból*. Decz. 2-án 1848. (Magyar Emléklapok. IV. 1850.) 30. *Hadnagy uram**. 1849. (Magyar Emléklapok. I. 1850.) 31. *A székelyek**. 1849. 32. *Haldokló huszár*. (Nép Barátja. 1849 jun. 24. sz.) 33. *Világosnál**. 1849.

Ezekben a költeményekben több a betanult modor, mint a léleknek természetes mozdulata, több a csillogó szólam, mint a mélyen átérzett költői gondolat. Jellemüket valójában a kor uralkodó eszméi s irodalmi áramlatai adják meg. Tulajdonképeni jelentőségük az, hogy az ifjú költő bennük nyilatkozott először az élet nagy értékeiről, s bennük kereste a költői kifejezés eszközeit.

1846-ig Vörösmarty költői világa tartotta ígérete alatt Gyulai képzeletét. *Az anya és fohásza* című ünnepi ódának nem csak jeligét szolgáltatott Vörösmarty, valójában az egész allegória, melyben a fohászokodó anya Erdélyt jelenti, Vörösmarty *Elhagyott anya* című ünnepi ódájának visszhangja. Kétségtelen kapcsolatban vannak a Pestalozzi emlékünnepeire írt distichonok is azokkal a fenséges gondolatokkal, melyeket Vörösmarty a *Gutenberg-Album* számára foglalt páratlan distichonjaiba. Hasonlókép követik a *Hunyadi János* és *Lengyel bujdosó* című epigrammák is Vörösmarty mesteri lírai epigrammáit, melyekben a klasszikus forma nemzeti tartalommal telik meg. Leginkább összevágott Gyulai kedélyével Vörösmarty férfias szerelmi lírája, azért első dalaiban tőle tanulta el a szerelmi vágy hangjait. Az irodalmi hatást épen a lélekrokonság mélyítette ki, úgyhogy az Emiliához intézett dal már merő báj, s csillagos és virágos képeivel ép oly gyöngéd vallomás, mint Vörösmartynak *Ó* című költeménye.

Ha Vörösmarty költészetében Gyulai még együtt találta a klasszikus forma maradványait s a romantika merészebb fordulatait, a negyvenes évek közepén Petőfi már úgy állott előtte, mint a romantikus eszmény megvalósulása, mint új korszak hirdetője, ki saját költői lángelméjén kívül más törvényt nem ismer, s ki legfeljebb a legszabadabb költői alkotóerőt, a népköltészet szellemét tartja követésre méltónak. Petőfi hatása Gyulait a kedélyéletnek s a költészetnek új területei felé vonta.

Petőfi nyomán találta kedvét Gyulai a bántó ellentmondásokban s a felindult lélek torzvonásaiban. A mint Petőfi a holdvilágos éjjel a részeges kántor családjának gyötrelmeit, a fenséges éjjel a találkára induló ifjút s a gyilkolásra kész zsványt hozza kapcsolatba: épúgy gyűjti Gyulai képzelete is az éj bűvös körébe az ölelkező szerelmeseket, a részeg férj elől szökő nőt s a fosztogató zsványt. Petőfi *Felköszöntés* című költeményének lázas eszméi ismétlődnek meg abban a felkö-

szöntésben is, melyet Gyulai *Egy éjszakán* című költeményében egy rajongó s csalódott ifjú ajakára ad; a kétségbeesett szerelmes egészen Petőfi gondolkörében él s Petőfi szavaival vágyódik «a mámor homálya» után.

1846-on túl Gyulai leveszi szerelmi lírájáról is a hangfogót; áradozóbb, szenvedélyesebb lesz, s kifejezései elvesztik fátyolos jellemüket. Az erőltetés utánzásra vall, s egy-egy ismertebb helyzet vagy versszak hamar elárulja a mintaképet. Mint Petőfi, épúgy Gyulai is a zord időben egyedül ül szobájában, s neki is a kandalló tüze juttatja eszébe kedves leánykáját. Még inkább Petőfi jellemző fordulataira, főképp az *Éj van, csend és nyugalomnak éje* kezdetű dal két első versszakának változatára ismerünk Gyulai *Ábránd* című költeményének e vesszoraiban:

Csöndes éj van, álmok éjszakája...
De nem alszom, el nem alhatom;
Messze elszáll lelkem gondolatja,
Elszáll... elszáll, s rólad álmodom.

A mozgalmas korszakkal megváltozott Gyulai hazafias költészetének tárgyköre és hangja is. Lelkét a politikai élet hullámai sodorták magukkal, s költeményeiben nagyrészt ugyanazok a kérdések és események foglalkoztatták, mint Petőfit. Vele együtt lelkesült a két ország ölelkezéséért, a szabad sajtóért, Erdély felszabadulásáért, a székely fegyverek dicsőségéért; vele együtt biztatta a nagy Rákóczi szellemét is, hogy vezérelje nemzetét a végső csatára. Szabadság nélkül az ő szemében is elvesztette az élet értékét, s nemzete számára inkább kívánta a dicsőséges halált s a szép emlékezetet, mint a szolgálóéletet. Gyulai itt már elfelejtí Vörösmarty fenséges szólamait s szinte keresi az erős szavakat. Hazáját így szólítja meg: «Tatár nyúzott, német gyilkolt.» Márcz. 21-iki ódájában Petőfi után dörög a *most vagy sohát*; ápr. 9-iki költeményében pedig így alakítja át a *Nemzeti dal* refrainjét:

Megesküszünk életre halálra,
Szabad s egy lesz a magyar hazája.

A forradalmi láz alig is, egyéb Gyulai költeményeiben, mint irodalmi stílus, melyet a költői lángelme teremtet. Politikai ódái többnyire okos szónoklatok, vagy komoly alapú fejtegetések, inkább a nemes hazafiúi aggodalom bizonyítékai, mint a korlátlan szenvedélynek megrázó nyilatkozásai.

Sokkal mélyebb hatást tett Petőfi Gyulaira s általában a magyar költészetre azokkal a költői formákkal, melyekben nemcsak saját egyéniségét, hanem egyúttal a magyar nép lelki világát is teljes hódító erejében fejezte ki. Maga Gyulai bizonyítja, mily nagy esemény volt, mikor Petőfi népdalaival

fellépett.¹ Bennük a népies elem annyi művészettel olvadt össze, hogy egészen hatalmába ejtette az ifjabb költőnemzedéket. E mozgalom emlékei Gyulainak *Csillagos az ég* és *Amott egy agg cserfa zöldül* kezdetű népdalai is. Gyulai azonban Petőfi népdalköltészetét lényegében utánozza s époly mester az érzéseknek természeti képekre való átjátszásában, mint a festőiségben.

Hasonló eredetiség jellemzi Gyulait Petőfi kedvelt műfajában, a festő költeményben. Hogy itt is Petőfi tájfestései lebegtek szeme előtt, azt bizonyítja *Erdély* című költeményének bevezetése, mely szinte válasz Petőfi *Alföld* című költeményére. Míg ugyanis Petőfi az Alföld tengersík vidékét elébe helyezi a fenyvesekkel vadregényes tájnak, Gyulai épen a vadregényes fenyvesek homályát üdvözi, bár elismeri a délibábos puszták szépségét. Gyulai ismeri Petőfi festő művészetének titkait. Költeményében benne van a bérczvidék minden színe és vonala, Székelyföld életének minden jellemző mozzanata. Nem rajzol ugyan oly biztos vonásokkal, mint Petőfi, de a sok részletet époly művészi egységbe foglalja a szülőföld és szabadság szeretetével, mint a délibábos pusztáknak lángeszű költő festője.

Az a viharos romantika, mely Petőfi lírai költészetéből oly diadalmasan tört elő, magával ragadta Gyulai lelkét is. Gyulai azonban a szenvedélyes vágy lázongó hangjában s a korlátlan képzeletnek tüneményes játékában nem annyira a forradalmi szellemnek, mint inkább a kor irodalmi ízlésének hódolt meg. Petőfi szellemét leginkább kifejezőmódjában, költői indítékaiban s költészeti reformjaiban utánozta. Tőle tanulta a ríktó színezést, de egyúttal a finom vonalú rajzot is; nála látta a költői szerkesztés szabálytalanságait, de egyúttal nála ismerte meg a népköltészet formáinak művészi értékét is. A legnagyobb eredmény, mit Petőfi utánzásának köszönhet, költői egyéniségének gazdagodása volt.

Így emelkedett Gyulai irodalmi mintaképeivel mind magasabb költői feladatokhoz. Ifjúkori költeményeit maga ítélte meg legszigorúbban, mégis minden versszak, mely lelkének mozgalmából kikerült, hozzájárult költői egyéniségének alakításához. A klasszikus versforma az előadás tömörségére készítette, Vörösmarty lírája magasabb eszmekörbe vezette, míg Petőfi hatása mind változatosabbá s természetesebbé tette költészetét. Költői páthosza nem érte el Vörösmarty ódáinak fenségét, nem volt annyira a magyar nép költője, mint Petőfi, de a lélek merengéseinek, az elfojtott fájdalomnak, a fény és árnyék változatainak alig volt irodalmunkban nála művészebb kifejezője.

¹ Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok*. 1908. 58. l. (Petőfi Sándor és lyrai költészetünk.)

Ennek a határozott költői egyéniségnek már minden jellemző vonását magán viseli *A távozó* című költemény, melynek egyszerű szerkezetében s átlátszó stílusában épügy érvényszerűnek a szülőföldjétől búcsúzó költő ábrándjai, mint a színes kavicsok a hegyi pataknak kristálytiszta vizében. Ugyanezek a jellemvonások ötlenek fel Gyulainak *Világosnál* című lírai elbeszélő költeményében, még inkább a *Hadnagy uram* című balladájában. Itt Gyulai a székely népballadák jellemzőmódját s drámaiságát mély liraisággal alkalmazza. Csak a ki a kor lelkének mélyére tekintett, a ki átérezte a szabadságharcz minden dicsőségét és gyászát, csak az találhatott a hős honvédhadnagy rajzához oly vonásokat, melyek a nagy idők erkölcsi tartalmát egész eszményiségében tárják fel. A költői felfogás mélységére s a kifejezés rendkívüli erejére nézve Gyulai balladája époly remekmű, mint Petőfi néprománczai, melyek a népleleknek nem sejtett mélységeit éreztetik velünk a népköltészet művészi eszközeivel.

A fejlődés egyenes vonala azt bizonyítja, hogy Gyulait komoly irodalmi tanulmányok vezették lírai költészetének első korszakában. Érdeklődését méltán leköthette Erdélyi János tevékenysége, ki a negyvenes évek irodalmi reformjának oly szilárd eszthetikai alapot vetett. Erdélyi a szabadságharczot megelőző években avatkozott döntő hatással irodalmunk életébe, épen akkor, mikor Gyulai költői egyénisége határozottabb jellemet nyert. Ekkor: 1846-ban és 1847-ben hirdette a népköltészet jelentőségét a nemzeti költészet kivirágzása szempontjából s fejtegetéseinek gazdag népköltészeti gyűjteményével adott súlyt. 1847-ben a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztette a Magyar Szépirodalmi Szemlét, s mint a korszak hivatott műbírálója nagy szellemi felsőbbbséggel tűzte ki a győzelmes irodalmi irány elveit. Nagyrabecsülte a költészetben a népiest, az egyénit, a jellemzetest, s a hideg ideálok helyett az élet és ember tanulmányozását ajánlotta az újabb költőnemzedéknek.¹ Így vált Erdélyi — saját szavai szerint — «a valódi romantika» szószólójává.² Erdélyi kritikai nézetei annál inkább megerősítették Petőfi hatását Gyulai irodalmi ízlésének kialakulásában, mert Petőfi költészete valójában Erdélyi irodalmi reformeszméinek igazolása volt. Erdélyi nagy műveltsége épügy a romantika vonzókörébe vonta Gyulait, mint Petőfi költői egyénisége. E bensőbb kapcsolat jele egyrészt az az elismerő bírálat, mely Gyulainak *Aranycsináló* című romantikus novellájáról Erdélyi Szépirodalmi Szemléjében jelent meg, másrészt Gyulainak egy 1847-ik évi levele, melyben Erdélyi-

¹ Erdélyi János: *Kisebb prózái*. II. 1865. 170. l. (*Egyéni és eszményi*.)

² Erdélyi János: *Tanulmányok*. 1890. 502. l. (*Valami a romanticizmusról*.)

ről, mint az irodalmi vezér mintaképeről nyilatkozik.¹ A mélyreható tanulmány védte meg Gyulait azoktól a túlzásoktól, melyekbe az irodalmi megújulás korának költői oly könnyen beletévedtek; ez nyújtott biztos alapot a további fejlődés számára is.

Gyulai lírai költészetének első tartalmát bérczes hazája: az erdős hegyek világa s az erdélyi szellemi légkör szolgáltatta. Ifjúkori költeményeiben első szerelmének emlékei a kék Szamos vizének benyomásaival vegyülnek, gyermeki szeretet fűzi a vadregényes fenyesekhez, lelkét egyaránt meghatják a székely nép erényei s Erdély múltjának hősei: Hunyadi, Kinizsy, Rákóczi. Gyulait azonban épügy, mint br. Kemény Zsigmondot, titkos vágy vonja szűkebb hazájából magasabb hatáskör felé. Lírai költészete az első korszak végén az erdélyi szellemi szemhatár fölé emelkedik, az emberi életnek rejtettebb vidékeire vet fényt s egy pillanatban a nemzeti léleknek egész körét bevilágítja. Mily nagy távlat nyílhatott a magasba törő költői lélek előtt a vakmerő nemzeti remények kórában! Mennyire csábíthatta a fejlett irodalmi élet, melynek valóját a nemzeti öntudat hatja át! Mindezek a szép remények szétfoszlottak a szabadságharcz katasztrófájában.

III.

Az ötvenes évek elején az önkényuralom teljes erővel tört a magyar irodalomra, melynek minden mozdulatában a forradalmi szellem ébredését látta. Nyomasztó csend nehezült a költői munka színhelyeire is. A vezető egyéniségek vagy a szabadságharcz vérzivatarában veszttek el, mint Petőfi, vagy megtörve búskomorságnak estek martalékul, mint Bajza s Vachott Sándor. Egyrészüik börtönben sínylődött vagy külföldre menekült, másrészüik kétségbeesve vidéken húzódott meg, mint Vörösmarty, Arany, Tompa és Erdélyi. Ily körülmények között a szépirodalom rövid életű vállalatok hatalmába került, melyeket eszthétikai elvek helyett gyakran üzleti szempontok vezettek. Úgy látszott, hogy a nemzeti erő hanyatlását az irodalmi izlés súlyedése fejezi be.

A fásultság, mely a nemzet lelkén elhatalmasult, nem kedvezett a merészebb lírai törekvéseknek. Petőfi nagy szellemi hagyatéka is elkallódott az ifjabb költőnemzedék kezén. A lángelmének mély értelmű sejtelmeit az egyéni szeszély túlzásai váltották fel. A népköltészet művészi elemei, melyek Petőfi költeményeiben az egész magyar nemzetet elbűvölték, hatásukat veszítették a tarka-barka tájköltészet mellett. A való-

¹ Lásd Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1847. decz. 1-én írt levelét Legifj. Szász Károlynak *Gyulai Pál leveleiből* című cikkében. (Irodalomtörténet. 1913. 5. 1.)

ság szeretetével pedig lazább erkölcs s anyagiassabb felfogás csúszott a lírai költő világnézetébe. A bomlás szelleme nyomot hagyott a külső formában is, a műgond megvetésében, melylyel Petőfi utódai a természetesség nevében tetszelegtek maguknak. Így történt, hogy Erdélyi János, ki a szabadságharcz előtt az eszményiséget ostromolta, az ötvenes években az egyéniség túlzásai s az anyagiasság ellen emelt szót.¹ Így történt, hogy ugyanő, ki a magyar népköltészet rejtelseit oly fáradhatatlanul kutatta, a szabadságharcz utáni magyar lírát a népiesség határaitra figyelmeztette s a vidékiességet, mint az irodalmi ízlés megtévelyedését bélyegezte meg.²

A magyar lírának e válságos idejével esik össze Gyulai lírai költészetének második korszaka, mely a szabadságharcz végétől 1858-ig terjed. Nagyrészt az a kor ez, melyet Riedl Frigyes vándoréveknek nevez Gyulai életének áttekintésében.³ Gyulai ekkor élte életének legváltozatosabb s legregényesebb szakát. Mintha lelkének szabadságát féltette volna, óvakodott az állandó lekötöttségtől. 1853-ban is — mint Arany írta — elfogadta ugyan a kecskemétiektől felajánlott tanári állást, de alig hogy Pestre ért, megbánta és lemondott.⁴ Elég fiatal volt még ahhoz, hogy az ellenséges viszonyokkal felvegye a harczot, s elég érett férfi ahhoz, hogy eszményeiért, főképp irodalmi céljaiért minden áldozatra kész legyen. Így került egyik életkörből a másikba s így emelkedett mind szélesebb szellemi szemhatárhoz.

A nagy nemzeti összeomlás után Gyulait a fővárosi irodalmi élet, 1851 tavaszától 1852 őszéig a Maros völgye, főképp a gerneszezi grófi kastély vette körül új meg új benyomásokkal. Arisztokratikus környezetét ekkor a pesti hónapos szobák világával cserélte fel, lapot szerkesztett, műbírálatokat írt. 1855 őszétől 1856 végéig, mint az ifjú Nádasdy Tamás gróf szellemi vezetője, Berlinben, Párizsban, Münchenben időzött, majd a fiatal gróf halála után ismét a pesti irodalmi mozgalmakba vegyült. A vándoréveket 1858-ban a fészekrakás gondolata zárja be, úgy hogy Gyulainak Szendrey Mária iránt érzett szerelme Gyulai érzelmvilágának már új korát nyitja meg.

A sokféle helyzet és benyomás rendkívüli fejlődést idézett elő Gyulai lírai költészetének második korszakában. Egyébként Gyulai komolyan vette azokat a kritikai eszméit is, melyekkel a Pesti Röpivék 1850-ik évi folyamában régibb és jelesebb költőinket ösztönözte tevékenységre.⁵ Hitte, a mit

¹ Erdélyi János: *Tanulmányok*. 1890. 23. l. (*A magyar lyra*. 1859.)

² Erdélyi János: *Tanulmányok*. 1890. 36., 37. l. (*A magyar lyra*. 1859.)

³ Riedl Frigyes: *Gyulai Pál*. 1911. 47. l.

⁴ Arany János: *Levelezése író-barátaival*. I. 1888. 319. l.

⁵ Gyulai Pál: *Szerelmeshangok*. Írta Barna Ignác. 1850. (Pesti Röpivék. 1850. 3. [okt. 20.] sz.)

hirdetett, hitte, hogy a költő dala a nemzeti élet megmozdulásának jele; azért hazafiúi kötelességének tartotta, hogy lírai költeményeivel minél gyakrabban törje meg az elnyomatás korának siri csendjét. Költészete, mint a repkény, arra volt hivatva, hogy romokra varázsoljon életet. Mihelyt a világsi katasztrófa után Nagy Ignác megindította a Hölgyfutárt, Szilágyi Sándor pedig a Magyar Emléklapokat, a Magyar Írók Füzetait, majd a Pesti Röpiveket, Gyulai mindegyik folyóiratot állandóan támogatta költeményeivel. Hasonlóképp elfoglalt minden kínálkozó teret a többi irodalmi vállalatban is, így Vahot Imre Reményében, a *Losonczy Phönix*-ben, *Rom-emlékekben*, *Nagyenyedi Albumban*, a Brassai szerkesztette *Fiatalság Barátjában*, a *Budapesti Viszhangban*, *Nők könyvében*, *Divatcsarnokban*, *Szépirodalmi Lapokban* s *Délbábszékben*.

A nyomasztó politikai légkörben Gyulait a költői eszmék egész raja zsibongta körül, s alig volt életének kora, melyben benyomásai könnyebben alakultak volna költeménynyé, mint az önkényuralom első éveiben. Nagyobb arányú kritikai munkásságával azonban lírai költészetének forrásai szinte kiapadtak. Maga írta 1856 ápr. 3-ikán Csengery Antalhoz intézett párizsi levelében, hogy az a harmadfél év, melyet a pesti hirlapirodalom szolgálatában töltött, egészen elriasztotta a költészettől.¹ Leginkább a napi sajtó izgalmaival okolta meg csaknem két évi hallgatását, de fontos tényező lehetett benne az is, hogy a költő becsvágya háttérbe szorult a rendkívüli hatás mellett, melyet műbirálataival tett a magyar irodalomra. Saját nyilatkozata szerint már-már azon a ponton volt, hogy örökre búcsút mond a költészetnek, csak Berlinben bátorította fel néhány költői sikere arra, hogy elfojtott érzéseit ismét költeményekben fejezze ki.

Gyulai lírai költészetének második korszakát keletkezésük idejével vagy megjelenésük helyével a következő költemények tárják elénk, melyek közül a költő — gyakran lényegesen változtatva — ötvenhármát vett fel a gyűjteményes kiadásba²: 1. *Októberben*.* 1849. 2. *Éji dalok*. (Hölgyfutár. 1849 decz. 5. sz.) 3. *Ó ha tudnád*. (U. o. decz. 10. sz.) 4. *Ki enyhítőleg*. (U. o. decz. 14. sz.) 5. *Beteg leány*. (U. o. decz. 27. sz.) 6. *Szegény... szegény...** 1849. (U. o. 1850 febr. 28. sz.) 7. *Székely fogoly*.* 1849. (Magyar Emléklapok. 1850. VI.) 8. *Karácson éjszakáján*.* 1849. (Magyar Írók Füzetek. 1850. I.) 9. *Az obszitos*. (Hölgyfutár. 1850. jan. 3. sz.)

¹ Gyulai Pálnak Csengery Antalhoz 1856. ápr. 3-án írt levele; Csengery Loránt birtokában.

² A csillaggal megjelölt költemények — néha változott címmel — előfordulnak a gyűjteményes kiadásban is. A változott címek következők: 6. *Magyar költők*. 8. *Karácsonkor*. 19. *Sóhaj*. 28. *Szüreti lakomán*. 38. *Egy fiatal leányra*. 39. *Szülőföldemen*. 42. *Óthon*. 47. *A bűjdöső*. 50. *Megnyugvás*. 51. *A szülői ház*. 53. *A távolból*. 54. *A fővárosban*. 55. *Nem vagy te legszebb*. 57. *Oh ha ki tudnám fejezni*. 59. *Viszontlátás*. 60. *Ősszel*. 63. *Késő vágy*.

10. *Búcsu.* (U. o. jan. 8. sz.) 11. *Dunaparton.* (U. o. jan. 14. sz.) 12. *Debreczeni leány.* (Magyar Emléklapok. 1850. I.) 13. *Emlék.** (Hölgyfutár. 1850 márcz. 12. sz.) 14. *Székelytámad, Székelybánja.* (U. o. márcz. 18. sz.) 15. *Mit írjak?* (Magyar Emléklapok. 1850. I.) 16. *Pál gazda.** (U. o. III.) 17. *Alkonyatban.* (Hölgyfutár. 1850 máj. 10. sz.) 18. *Midőn elindult.** (U. o. jul. 15. sz.) 19. *Dalomhoz.** (U. o. aug. 17. sz.) 20. *Tavaszej.** (Magyar Írók Füzetei. 1850. I.) 21. *Esik eső.* (U. o. III.) 22. *Ne hozd a bort!** (U. o. IV.) 23. *Az álmomhoz.* (Pesti Röpipek. 1850 okt. 6. sz.) 24. *Őszszel.* (U. o. okt. 20. sz.) 25. *Egy ifjúnak.* (U. o. nov. 3. sz.) 26. *Emlékszel-é...** 1850. (Remény. 1851. I.) 27. *Betegágyon.** 1850. 28. *Szüreten.** I. 1850. (*Losonczy Phönix.* III. 1852.) 29. *Honvág.** 1851. 30. *Ó lány, miért szerettelek. (Romemlékek. 1851.)* 31. *Gyermekkori barát-némhoz.** (Hölgyfutár. 1851 márcz. 12. sz.) 32. *Erdély határán.** (*Naggyenyedi Album.* 1851.) 33. *Emlékkönyvbe.** (U. o.) 34. *Esküvő előtt.** (U. o.) 35. *A vasárnap.* Hoffmann v. Fallersleben után. (Fiatalság Barátja. 1851 máj. 1. sz.) 36. *Tavaszzeggel.* Müller után. (U. o. jun. 1. sz.) 37. *Egy kicsiny ház.* (Hölgyfutár. 1851 nov. 6. sz.) 38. *Egy fiatal lányhoz.** 1851. (U. o. 1852 jan. 3. sz.) 39. *Erdélyben.** 1851. (Budapesti Viszhang. 1852 máj. 9. sz.) 40. *Uti emlék.** 1851. (U. o. máj. 16. sz.) 41. *Eji séta.** 1851. (U. o. máj. 30. sz.) 42. *Járok alá s fel.** 1851. (U. o. aug. 8. sz.) 43. *Rajtam ne csodálkozzatok.** 1851. (U. o. aug. 22. sz.) 44. *Mi hallik az erdőn?** 1851. (U. o. szept. 5. sz.) 45. *Tragoedia.** 1851. (U. o. nov. 7. sz.) 46. *Szüreten.** II. 1851. (*Losonczy Phönix.* III. 1852.) 47. *A lovag.** 1851. (Szépirodalmi Lapok. 1853 márcz. 6. sz.) 48. *Fáradt vagyok.** 1851. (*Nők könyve.* 1853.) 49. *Éjjel.** 1852. 50. *Nem siralomvölgy.** (Budapesti Viszhang. 1852 aug. 1. sz.) 51. *Ez a város.** (U. o. okt. 3. sz.) 52. *Viszontlátás.* Heine után. (U. o. okt. 31. sz.) 53. *Már útnak indult.** (U. o. decz. 19. sz.) 54. *Szép e nagy város.** 1852. (Szépirodalmi Lapok. 1853. jan. 9. sz.) 55. *Merengés.** 1852. (Divatcsarnok. 1854 ápr. 25. sz.) 56. *Egy régi udvarház.** 1852. 57. *Abránd.** (Délbáb. 1853 jan. 9. sz.) 58. *Rossz álmom.** Heine után. (Szépirodalmi Lapok. 1853 jan. 20. sz.) 59. *Két szív története.** (U. o. febr. 6. sz.) 60. *Fű a szél...** (Budapesti Viszhang. 1853 márcz. 3. sz.) 61. *Viszontlátás.* (Szépirodalmi Lapok. 1853 márc. 20. sz.) 62. *Sétál a lány.** 1853. 63. *Miért kellett...** (U. o. ápr. 14. sz.) 64. *Járom én is a világot.** (U. o. jun. 19. sz.) 65. *A hazatért.* (Divatcsarnok. 1854 márcz. 15. sz.) 66. *A vándor fiú.** 1854. 67. *Szeretnélek még egyszer látni.* 1854. 68. *Honfibu.** 1854. 69. *Párbaj előtt.** 1855. 70. *A száműzött.** 1855. 71. *1849 októberében.** Heine után. 1855. 72. *Búcsu.** 1855. 73. *A menyasszony.** 1856. 74. *Külföldön.** 1856. 75. *A hősök sírja.** 1857.

A fejlődés irányát elsősorban azok a kritikai eszmék jelzik, melyek Gyulait az ötvenes évek irodalmi harczaiban vezették. Gondolatvilágán ekkor is, mint a szabadságharcz

előtt, Petőfi korszakalkotó egyénisége uralkodott. Mily fiatalos rajongással írt róla 1851-ik évi erdélyi útirajzában is!¹ Már itt szent kötelességévé tette az irodalomnak, hogy becsülje meg a szellemkincset, melyet a nagy költő hagyott hátra. Ez a gondolat öltött határozottabb alakot a Szépirodalmi Lapok bevezető cikkében, főképp a következő sorokban: «Mi teljes hívei vagyunk azon reformáló mozgalomnak, mit költészetünkben Petőfi, Arany és Tompa, széptanunkban Erdélyi kifejtettek, de elérkezettnek hiszszük az időt visszahatást idézni elő kinövései ellen, melyek hova tovább botránynya fajulhatnak». Gyulai tulajdonképp 1854-ben *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* című tanulmányában is a költői lángelmének akar igazságot szolgáltatni, kit utánzóí hamis világításba állítottak. Hasonlóképp 1855-ik évi *Szépirodalmi szemléjében* azért ragyogtatja fel a magas törekvések világát, hogy annál kiméletlenebbül leplezhesse le a legújabb magyar lírában Petőfi egyéniségének, eszméinek, érzéseinek, hangulatainak, kifejezéseinek torzított utánzását. Valóban Gyulai a szabadságharc után is hű maradt ifjúkori irodalmi rokonérzéseivel, de minél tárgyiasabban ítélte meg irodalmi eszményképét, annál inkább visszanyerte vele szemben függetlenségét.

Az a bensőség, melylyel Gyulai kritikai dolgozataiban Petőfi nagy törekvését és szent hagyományát védelmezte, kétségtelen jele a lelki rokonságnak. Erre a következtetésre vezet bennünket Arany is, mikor Tompa előtt a szigorúan ítélkező Gyulait azzal mentetgeti, hogy Gyulai csak abban a költészetben fedezi fel a szépet, mely saját költeményeivel hangzik össze.² A rokonság azonban mélyrehatóbb, hogysem pusztán közös indítékokban nyilatkoznék. Gyulai költeményei között ritkán is akad olyan, mint a *Beteg-ágyon*, melyen már Baráth Ferencz felismerte az *Egy gondolat bánt engemet* című dithyramb hatását.³ Sokkal szorosabb kapcsolatot terem a két költői egyéniség között lírai költészetüknek közös szelleme. Ha ugyanis Petőfi egykor a tizek társaságát s benne saját költői irányát a «magyar romantika-iskola» elnevezéssel akarta megjelölni,⁴ épúgy Gyulai lírájára is találó még a fejlődés második korszakában a «regényes líra» meghatározás, melyet Erdélyi János alkalmazott rá.⁵

A romantikus szellem — Erdélyi szerint a regényesség — legmélyebb nyomot hagyott Gyulainak borongó kedélyvilágán.

¹ Gyulai Pál: *Erdélyi úti benyomások*. 1921. 23., 24. l.

² Arany János: *Levelezése író-barátaival*. I. 1888. 380. l.

³ Baráth Ferencz: *Irodalmi dolgozatok*. 1895. 183. l. (*Gyulai Pál költeményei*.)

⁴ Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*. II. 1896. 258. l.

⁵ Erdélyi János: *Kisebb prózái*. II. 1865. 122. l. (*Egy századnegyed a magyar szépirodalomból*.)

Tele van ez férfias bánattal, melynek erejét megtörte az idő, tele színes ábránddal, melyen boldog emlékek fénye verődik vissza, tele csillogó vágygyal, melynek sorsa, hogy szétfoszoljon. Eötvös Károly szerint is Gyulai lelkének minden gazdagsága: késő virág, melynek alig van illata; őszi napfény, melynek alig van melege, de azért megvan szelid ragyogása.¹ Gyulai a mindennapi élet prózájában egy szebb világról álmodozik, mely elmúlt s talán soha sem jő vissza, de ítélő ereje sokkal biztosabb, hogysen sovárgása ködbe veshetne. Merengéseinek ködén túl tisztán látja a valóságot, úgyhogy világnézetében több a józanság, mint a fellengő ábránd. Ezt a böles romantikát, a felhők közül kivillanó napfényt hirdetik *Megnyugvás* című költeményének következő sorai:

Emlékezzünk, ha megszűntünk remélni,
S reméljünk újra, hogy ha fáj a mult;
Sejtelmem súgja, csak az tudhat élni,
Ki érezvén, szenvedni megtanult.

Mindazáltal Gyulai, mint műbírálaiban, épúgy lírai költeményeiben is ellensége az egyéni szeszélynek, szigorú kritikusa minden felbukkanó hangulatnak és érzésnek. Hogy lelki világát áttekinthesse, mindig kellő távolságra van szüksége; azért inkább a múlt emlékeinek, mint a jelen izgalmainak költője. Néha megtéveszti ugyan egy-egy gomolygó érzés vagy gondolat, de legtöbbször csak igazi érték elégíti ki. Rendesen addig bírálja élményeit, míg az egyéniben az emberi szív életének valamely jellemző mozzanatát örökíti meg.

Ezt a jelentől való tartózkodást, a távolba vissza- vagy előretekintést nevezte Riedl Frigyes a lírikus Gyulai jellemzésében tompító elemnek.² Valójában azonban az, a mit Riedl tompító elemnek nevez, alig egyéb, mint a költői léleknek magasabb művészi szempontokhoz való emelkedése. Gyulai alkotó képzelete 1849 után mind gyakrabban éri el azt a művészi nyugalmat, hova a mindennapi élet szenvedélyei nem hatolnak, hol a fájdalom és öröm magasabb összhangba olvad, hol a költői eszme kialakulását semmi sem zavarja meg. Ily költészetből hiányzik a közvetetlenség varázsa, de hiányzik az az üres alanyiség is, melylyel Petőfi utánzóí, Liszney és társai saját személyi ügyeiket hánytorgatják untalan. Gyulai még Berlinben és Párisban írt költeményeit is azért akarta a közönség tekintete elől elrejteni, mert túlon-túl szubjektíveknek tartotta őket.³

Az a romantikus szellem, mely Gyulai lírai költészetén a szabadságharc után előmlik, még inkább feltárja előttünk

¹ Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül*. II. 1901. 212. l.

² Riedl Frigyes: *Gyulai Pál*. 1911. 28. l.

³ Gyulai Pálnak Csengery Antalhoz Berlinben 1856. máj. 23-án írt levele; Csengery Loránt birtokában.

valóját, ha Gyulai kedélymozgalmainak költői tárgyaihoz való viszonyát vizsgáljuk.

Mint Petőfit, épúgy Gyulait is határozott rokonérzések fűzik az egyszerűbb életkörökhöz. Merengéseinek kedvelt tárgyai gyermekkori emlékei: az igénytelen szülői ház, a kis fehér lak árnyas fák alatt s a benne eltöltött boldog karácsonyesték. A *fővárosban* című költeményében már a fővárosi palotákkal állítja szembe a szülői házat, s mikor a rozzant fedelet a paloták márvány büszkesége fölé helyezi, költői elfogultságát így védi: «Csak mélyen érzek, ennyi az egész.» Az egyszerű világ szeretete hatja át az *Úti emlék* s *A vándor fiú* című életképeket is. Ott a naiv falusi leány szerelmét, itt az útszéli vadalmafa alatt alvó vándorfiú álmát vonja be a költő együttérzése vonzó fénynyel. Ha mindez romantikus vonás Gyulai kedélyvilágán, még inkább az Gyulainak az elhagyott természettel való bensőséges kapcsolata. Örök álmát is virágos mezőn vagy elzárt völgy ölén szeretné aludni, vagy a zúgó erdők s magas bérczek honában, hol a szabadság levegője fű. Legtöbbször tér vissza költeményeiben ahhoz a természethez, melyre az éj árnyékai borulnak. Most a tavaszi éj titkos beszédét hallgatja, az üzenetet, melyet egyik virág a másiknak küld; máskor meg a holdvilágos nyári éjszaka vagy az éjjeli erdő vonzza rejtelmes szépségeivel.

A romantikus ábránd félhomálya borul Gyulai szerelmi költészetére is. Az *Emlék*, *Midőn elindult*, *Emlékszel-e* című költeményeiben, melyek az 1850-ik év hangulatait őrzik, szinte ködfátyolon keresztül tűnik elénk a szerető szív bánata és öröme. Gyulai a helyett, hogy a szerelem mámorát rajzolná, boldog órák emlékein mereng, a helyett, hogy követelne, sóhajtozik. A vágy önmagában véve gyönyörűséget szerez neki; hosszan néz az eltűnt kedves után, szeretne szél lenni, hogy messze vihesse a távozót, szeretne nap lenni, hogy szabadon kísérhetné. Vágya oly légies, mintha pusztá eszmény s nem határozott alak lebegne előtte, mintha nem is 1850 júliusában írta volna Szász Károlynak e bizalmas sorokat: «Életemben három nő tett reám nagy hatást: az első Emilia volt, a második Cornélia, a harmadikat nem nevezhetem meg».¹ Minél távolabbról tekint azonban Gyulai vissza szerelmének mozgalmaira, annál inkább fölülkerekedik lelkében a bíráló. Így kérdi magától *Ó lány, miért szerettelek* című költeményében:

Ó lány, miért szerettelek
Szívvel, lélekkel oly híven?
Mivel valál te szebb, te jobb,
Mint mások annyi ezere?

¹ Legifj. Szász Károly: *Gyulai Pál leveleiből*. (Irodalomtörténet. II. 1913. 11. l.) A két női névhez Legifj. Szász Károly a következő jegyzetet fűzi: «Pataky Emilia, Pataky Dániel alispán leánya, Prielle Cornelia».

Mindazáltal szerelmi dala évek múlva is alig egyéb, mint merő ábrándozás, melyet a férfileleknek a nőiség előtt való hódolata mélyít ki. Ez a tiszta romantika egész bűbájával nyilatkozik Gyulai lírai költészetének remekében, a *Sze-retnélek még egyszer látni* című költeményben.

Fájó emlékek, gyötrő ábrándok élednek újra Gyulainak hazafiúi lírájában is. A rémuralom idején ki idézte volna gyöngédebben vissza a közelmúlt, nagy idők emlékeit, mint ő? *A székely fogolyban* még egyszer megszólaltatja az elnémult ágyút és trombitát, Bemet, a szürke vezért, hogy a *Magyar költőkben* a múlt hatalmával zendítse meg a régi dalt, s hogy *Októberben* című költeményében együtt gyászolja a véres csaták hőseit a völgyek virágaival, az erdők zöld lombjával s az egész természettel. Gyulai komor emlékeiben azonban van valami abból a romantikus szellemből, melylyel egykor Petőfi lázongott a szabadság gátja, a zsarnokság ellen. *Októberben* című költeményében a viharra nőtt szellővel mondatja el lelkének titkát:

Szálljon a zsarnokra
Vér, sohajtás, átok!

Ugyanezt az eszmét hirdeti — bár inkább epikus módon — a zsarnok torzított képe is *Székelytámad*, *Székelybánja* és *Pókainé* című költeményeiben. Legtöbbször mégis nyitabb, vagy burkoltabb célzások fejezik ki Gyulainak az elnyomó hatalom iránt érzett ellenérzését. A *Pál gazda* hőse csak azért búsul, hogy a kik meghaltak, «hiába haltak meg». Az elfojtott keserőség tör utat a *Ne hozd a bort!* című költemény végső szakaszában is:

Ide mégis! iszom egyet,
S meg nem mondom, hogy miért.
Tudja azt az én istenem,
A ki magyar, iszik velem,
Hosszan iszik és — megért.

Még izgatottabb hangulatot teremt a feldúlt szülőföld látása Gyulainak azokban a költeményeiben, melyek az 1851-ik évi gernyeszegi tartózkodás emlékei. A *Szülőföldemen* látszólag bús elégia, de minden sor, melylyel a költő Erdélyt, a koporsóban mosolygó halottat, siratja, tiltakozás a sors igazságtalansága ellen. Hasonlókép a *Szüreten* nem csak az 1851-ik évi bús szüretnek művészi rajza, hanem egyúttal a kor hangulatának: a néma bánatnak s gyötrő megadásnak költői kifejezése, nagy-szerű vádbeszéd az erőszak uralma ellen. Mennyi gyász és mennyi vád rejlik a költemény befejező soraiban is:

Halvány hold és sötét árnyak
A felhőkön oda fenn...
Mondják, ott halottak járnak:
Sok a sír a völgyeken.

Minél mélyebbre hatolunk Gyulai költői világába a fejlődés második korában, annál inkább meggyőződhetünk, hogy a romantikus szellem itt már nem irodalmi hatás, hanem valójában a költői egyéniség romantikus elemeinek érvényesülése. Gyulai maga mutat rá e mély alapra, midőn *A fővárosban* című költeményében így védekezik:

Ne szóljatok meg, ha folyvást merengek,
A mit nem érzek, nem is tettetem.

Ugyanezt erősíti meg egy 1856-ik évi berlini levelében a következő vallomás: «Mind hiába, nem tudok másképp írni, mint a hogy érzek».¹

Így lesz Gyulai lírájának tartalma, bár itt-ott rokonnak látszik is Petőfi romantikájával, mind egyénibbé. Kedélyvilága egységes anyagú; nincsenek izgató változatai, de nincsenek bántó ellentmondásai sem, melyek az összhangot megzavarnák. Gyöngéd az érzelmességig, megható a nélkül, hogy megdöbbenne; hiányzik belőle a szenvedély, mely szembeszáll a végzet hatalmával. Ily szellemi légkör inkább éltető eleme a dainak és elégiának, mint az ódának. Valóban Gyulai a helyett, hogy a végtelenség titkait ostromolná, szívesebben időz a völgy virágainál s a nemzeti gyász jeleneteinél. Gyöngéd érzelmeivel, komor hangulataival inkább összefér a szellemesség, s ennyiben Heinere emlékeztet bennünket, ki iránt több rokonérzést áruel leveleiben² s műfordításaiban. Heine frivolsága és cinizmusa azonban távol áll Gyulainak tiszta erkölcsiségétől. Legfeljebb *Párbaj előtt* című költeményében a halállal való kaczerkodásban hagyott némi nyomot Heinenek ellentétekkel játszó költészete.

Gyulai azonban a romantikától csak színes ábrándjait örökölte; lírai költészetének művészi alakjában költői egyéniségének fő alkotórésze: az összhang szeretete érvényesült. Ízlése elfordult attól a romantikus fogástól, mely a hatás kedvéért a hatást zavarta meg; inkább hódolt a költői hatás belső törvényeinek. Képzletén költői eszméje uralkodott; ez szabta meg a költemény műfaját és szerkezetét, ehhez igazodott minden részlet, minden kifejezés. Így kapcsolta belső egységbe a *Szüreten* című remek lírai rajznak minden vonását a bennük rejtőző közös hangulat. A hallgató hegy, a kedvetlen gazda, az elhaló cigányzene, a könnyes szemű menyasszony, mind az elfojtott nemzeti bánat kifejezője. S mennyire összeillik e komor tartalommal a környezet: a süvöltő őszi szél, a hulló falevél s a völgyre boruló köd! Hasonlóképp erősítették egymás hatását

¹ Gyulai Pálnak Csengery Antalhoz Berlinben 1856. máj. 23-án írt levele; Csengery Loránt birtokában.

² Lásd különösen Gyulai Pálnak Csengery Antalhoz Münchenben 1856. okt. 31-én írt levelét, mely Csengery Loránt birtokában van.

az álomszerű emlékek a *Szeretnélek még egyszer látni* című költeményben s ragadták a merengő lelket a vágyódás fokozatain a rajongásig, hogy a lélektani folyamat következetességével biztosítsák a művészi szerkezet egységét. Ily művészi alkotások mellett vannak ugyan Gyulainak oly lírai költeményei is, melyekben a hangulat egységét egy-egy disszonáns hang zavarja meg, de ezeket később maga rekesztette ki költeményeinek sorából. Általában lírai költészetének második korszakából hiányzik az alanyiség szertelenkedése, a rikitóbb színezés s a szenvedély köznapias kitörése, mi a szabadságharcz előtt Petőfi romantikus túlzásainak hatása alatt torzította el költészetét.

Minél szabadabban bontakozott ki Gyulai költői egyénisége az irodalmi hatásokból, annál inkább eltávolodott Petőfi irányától. Erdélyi Jánost is csak irodalombölcseleti szempontjai indíthatták 1855-ben arra, hogy Gyulait Petőfivel együtt a regényes líra második korszakába sorozza s a harmadikat pusztán Arany számára tartsa fenn.¹ A mit ugyanis Erdélyi 1855-ben Arany lírájáról mondott, azt a lírikus Gyulairól is elmondhatta volna. Benne is felfedezhette volna «a tudalmasan alkotó művészt, ki a tartalom gazdagságát a forma szépségével párosítván, új költői világnézetet alapít meg.» Azért Gyulai irodalomtörténeti jelentőségét sokkal pontosabban határozza meg az a viszony, melyben Gyulai az ötvenes évek lírájával, főkép Arannyal és költői körével van.

Arany lírai költészete, melynek kibontakozása épen az ötvenes évekre esik, épúgy, mint Gyulaié, merő bensőség és valóság, a szelid örömöknek és bánatos érzéseknek nyilatkozása, az alkotó képzeletnek s a költészet természetének összhangja. A szellemi rokonságnak e biztos jelei mellett azonban mindkét költői világ teljesen eredeti, úgyhogy mindegyiknek megvannak a maga jellemző erényei és fogyatkozásai. Mindkét költői egyéniségnek igazi eleme az elégia, míg azonban Gyulai kedélymozgalmain legtöbbször a báj varázsa ömlik el, addig Arany érzései rendesen az ódai fenség légkörébe emelkednek, s míg Gyulai vonzóereje a művészi összhang, Aranyé inkább a költői formák végtelen gazdagsága. Gyulai inkább elemző, Arany inkább összefoglaló lélek. Gyulai soha sem jut el oly mélységekhez és magasságokhoz, minőket Arany költői gondolatai fognak át. Gyulai feltárja előttünk az emberi élet ellentmondásait, de bár lehangol, a szenvedés bölcséletével megnyugtat bennünket. Arany világnézete sokkal rejtelmesebb, sokkal nagyszerűbb; ő is látja a szenvedélyek kavarodását az egyének és államok életében, de a rettenetes zürzavaron túl

¹ Erdélyi János: *Kisebb prózái*. II. 1865. 122., 123. l. (Egy századnegyed a magyar szépirodalomból.)

látja az Istent, ki «egészbe' működik, egészre fordít gondot.» Bensőséges gondolatvilágában ellenállhatatlanul ragadja magával egész valónkat, a lángelmének titokzatos hatalma; érezzük azt, a mit ő mondott Dante mélységeiről:

De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,
S a gondolat elvész csodás sejtelemben.

Gyulai lírai költészetére ellenben inkább illik a valódi költészetnek az a meghatározása, mely tőle származik, az, hogy «második isteni kijelentés, mely kibékít bennünket az élet nagy meghasonlásaival.»¹

A szellemi közösség kapcsolja össze Gyulait Tompa Mihállyal, Szász Károlylyal s Léway Józseffel is, de a közös irodalmi eszmény másképp tükröződik mindegyik költő lírájában. Valamennyiük között Tompa a legromantikusabb egyéniség. Gyulai is szereti a természetet s szívesen menekül a főváros mesterkelt társadalmi viszonyaiból az erdők és mezők birodalmába, de rokonérzéseiben sohasem szélsőséges. Tompa — ellenkezőleg — annyira együttérez a természettel, hogy szinte benne él és gondolkodik, tőle veszi legkedveltebb képeit s allegoriás költői eszméit. Másrészt azonban a hazafiúi bánat sem ragadja meg oly elemi erővel Gyulai lelkét, mint Tompáét. A lenyűgözött nemzet kinjait Tompa szólaltatta meg leghívebben, s fájdalomtá romantikus szellem járta át. Lelkének mélyéből gyűlölte azt a hatalmat, mely a magyar nemzet szabadságára s a vadon költészetére egyaránt kezet emelt. Elégiája megrázó nemzet-síratás, valóságos gyász-trombitahang, míg Gyulaié inkább bús fuvolaszó, mely elandalít. Gyulai viszont a költői alakításnak nagyobb mestere, s könnyebben elkerülte Tompa tévedéseit, ki erkölcsi céljaival s rohanó érzéseivel gyakran megzavarta az egységes hatást. Nem csoda, ha Gyulai *Szépirodalmi szemléjében* is a legtöbb kifogást Tompa lírai költeményeinek kompozíciója ellen emelt, s ha legfinomabb s legalaposabb megjegyzései a költői hangulat és kifejezés egységét követelték. Közelebb állanak Gyulaihoz korra és költői törekvésre nézve Szász és Léway. Szász Károly költeményeiben azonban — Arany fejtegetései szerint is² — az érzés és előadás nemessége mellett több a csillogás, mint a mélység, azért sem költői világnézet, sem alakító erő tekintetében nem versenyezhet Gyulával. Léway lírája már sokkal egyszerűbb és bensőségesebb, de költői indítékainak köre aránylag oly szűk, hogy mellette Gyulainak mozgékony kedély- és képzeletvilága egészen káprázatos jelenség.

Azok az esztétikai és erkölcsi értékek, melyek Gyulai

¹ Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok*. 1908. 138. l.

² Arany János: *Hátrahagyott prózai dolgozatai*. 1889. (Szász Károly költeményei.)

lírai költészetének minden részéből szemünkbe ötlenek, annál nagyobb hatást jelentettek az irodalmi élet számára, minél bensőbb kapcsolatban voltak Gyulai kritikai elveivel. Gyulai lírája is, mint kritikája, hozzájárult annak az irodalmi ízlésnek győzelméhez, mely a költészet valóját nem áldozta fel mellékes czélokért, s mely fennkölt szellemével növelte a nemzeti ellentállás erejét. Ép e rendkívüli jelentőségénél fogva keltett Gyulai, mint lírai költő, maga iránt oly határozott rokon- és ellenérzéseket. Nem csoda, ha a Petőfi-utánczók szenvedélyes kicsinyléssel bírálgatták, hisz benne láthatták czikornyás népiessé-güknek, szeszélyes ötleteiknek s fennhéjázó eszméiknek leg-hathatósabb czáfolatát. Lisznyai Kálmán is *Freskórímek* című rimes kirohanásában az ócsárló jelzőknek egész áradatát zúdította rája.¹ Mindazáltal Petőfi iskolájából is akadt hang, mely elismeréssel fordult Gyulai lírája felé. Az iskolának legkiválóbb tagja, Tóth Kálmán, még évek mulva is nagy szeretettel és melegséggel beszélt róla. Eötvös Károly szerint különösen a *Szeretnélek még egyszer látni* című költeményért rajongott, szívesen szavalta, s többször mondta, hogy ő írta volna meg, ha Gyulai nem siet úgy a megírásával.² Mintegy az irodalomtörténet ítéletét előlegezte Erdélyi János 1855-ben, mikor Gyulait Szász-szal és Lévayval együtt mint a művészet avatottjait emlegette, «kik a tömeges tartalom fölött mint öntudatos alkotók foglalnak állást, s tartják a súlyegyent amaz irány ellen, mely a népi elem ürügye alatt vidéki poézist akar keletbe hozni.»³

Még mélyrehatóbb eredményt jelent Gyulai lírai költészetének második korszaka a költői egyéniség fejlődésében. Gyulai ekkor ébredt költői hivatásának teljes tudatára; hivatásának érzete azonban nem a dicsőiségvágy túlzásaiban nyilatkozott, inkább abban a lelkiismeretességben, melylyel saját művészetének mélységeit kutatta, s melylyel saját magát korlátozta. Minél eszményiesebben gondolkodott a lírai költő feladatairól, kedély- és képzeletvilága annál inkább kitárta egész gazdagságát s annál vonzóbb varázsszal alkalmazkodott a költészet valójához. Költői egyénisége a kibontakozó eszméknek tavaszi pompájába öltözött, de époly művészi összhangra, époly finom átmenetekre törekedett, mint maga a természet. Így vált lírai költészetének második korszaka a romantika legszebb tartalmának, a fiatal szív örökkévaló eszményeinek tiszteletévé, a virágzás korává.

PAPP FERENCZ.

¹ Lisznyai Kálmán: *Dalzungora*. 1858. 309., 318. l. (*Freskórímek Gyulai Pálnak, mint kritikusunak.*)

² Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül*. II. 1901. 215., 217. l.

³ Erdélyi János: *Kisebb prózái*. II. 1865. 125. l. (*Egy századnegyed a magyar szépirodalomból.*)